

Михайло Іванович Туган-Барановський народився у 1865 році в селі Соляниківка Куп'янського повіту Харківської губернії у дворянській сім'ї. У 1884 році він вступив на фізико-математичний факультет Харківського університету, навчаючись він проявляв також жвавий інтерес до філософії, політичної економії, соціології, права. Незважаючи на те, що у 1887 році М.І. Туган-Барановського за участь у студентських виступах проти посилення адміністративного тиску на викладачів було виключено з університету, він зумів екстерном у 1888 році скласти екзамени і закінчити фізико-математичний факультет, а у 1889 році також екстерном – юридичний факультет.

Освітню і наукову діяльність М.І. Туган-Барановський продовжує в Санкт-Петербурзі, де виходять його наукові праці «Учение о предельной полезности хозяйственных благ как причине их ценности» (1890), нариси про П.Ж. Прудона та Дж.С. Мілля, «Промышленные кризисы в современной Англии, их причины и влияние на народную жизнь» (1894), «Русская фабрика в прошлом и настоящем» (1898) та ін.

Наукова і суспільно-політична діяльність М.І. Туган-Барановського проходила у руслі марксизму і соціалізму як передових на той час суспільно-політичних течій. Проте вчений завжди виходив з необхідності пошуку істини, а не безперечного слідування авторитетам, що, власне, і відрізняє науковий підхід від усіх інших. М.І. Туган-Барановський писав, що «ніколи не був необмеженим шанувальником Маркса і завжди відносився до його теорії, визначаючи сильні сторони, критично».

Проте на Росії М.І. Туган-Барановський в офіційних колах був відомий як марксист і соціаліст, політично неблагонадійний, якого неодноразово відстороняли від викладацької діяльності. У 1901 році за участь у студентській демонстрації вченого заарештовують і висилають до Полтавської губернії, де він жив і працював до революції 1905 року.

Під час перебування в Україні М.І. Туган-Барановський продовжив свою наукову діяльність, критично осмислюючи політико-економічні, філософські, соціологічні і правові проблеми. Він також вів активну громадську діяльність був повітовим і губерньським гласним, брав участь в обстеженні стану і потреб сільського господарства, яке проводилося за завданням уряду напередодні

столипінських реформ. Результатом узагальнюючих досліджень у цей період стала робота «Очерки из новейшей истории политической экономии и социализма» (1903). Звертає на себе критично-бережне ставлення до наукових здобутків попередників: Адама Сміта, Давіда Рікардо, Томаса Мальтуса, Роберта Оуена, Шарля Фур'є, Карла Маркса, представників німецької історичної та австрійської шкіл, інших видатних мислителів і економістів. М.І. Туган-Барановський писав, що «старе завжди воскресає у перетвореному вигляді в новому, і марксизм, якщо зійде зі сцени, то лише для того, щоб увійти у складі нових вчень, які скористаються невмираючими елементами марксизму, щоб, нарешті, розв'язати великі соціальні проблеми нашого часу, не вирішені ХІХ століттям, що закінчилося, і залишені ним у спадщину століттю, яке починається». Слова, сказані більш ніж століття тому, залишаються актуальні і сьогодні.

Перебуваючи в Україні, на Полтавщині, М.І. Туган-Барановський зацікавився аграрною проблематикою: у 1905 році вийшла праця «Земельная реформа. Очерк движения в пользу земельной реформы и практические выводы». У 1905 році після повернення до Санкт-Петербургу М.І. Туган-Барановський займає посаду приват-доцента, працює і продовжує свою наукову, педагогічну та громадську діяльність аж до заборони займатися викладанням. Він бере активну участь у виданні та редагуванні ряду наукових журналів. Створює і очолює журнал «Вестник кооперации».

Талановитий учений був також чудовим лектором, який зацікавлював аудиторію і відрізнявся творчим підходом до викладання. У 1909 році виходить відома праця «Основы политической экономии». Книга була удостоєна премії Академії наук, стала відомим підручником у ВНЗ і багаторазово перевидавалася, а її автор зайняв професорську кафедру у Санкт-Петербурзькому політехнічному інституті, а потім – в університеті.

У 1913 році М.І. Туган-Барановський видає книгу «Общественно-экономические идеалы нашего времени», яка підготовлена на основі перероблення та доповнення «Современного социализма в его историческом развитии», виданого у 1906 році. В 1914 році входить праця «Экономическая природа кооперативов и их классификация». Але найбільш відомою і узагальнюючою працею стала книга «Социальные основы кооперации», яка неодноразово

перевидавалася.

М.І. Туган-Барановський вів також активну громадську, наукову і публіцистичну діяльність, видаючи наукові статті, виступаючи в пресі з актуальних питань економічного та суспільного розвитку, історії та теорії політичної економії. Він підтримує активні зв'язки з Україною, а після купівлі в Лохвицькому повіті садиби, в якій став багато часу проводити з сім'єю, ці зв'язки набули не тільки духовного, а й життєвого характеру.

У 1917 році виходять роботи «Русская кооперация и заем свободы», «Русская революция и социализм», «Бумажные деньги и металл». Аналіз проблем соціалістичних перетворень подовжено у роботі «Социализм как положительное учение» (1918). У цій роботі автор звертає увагу на найбільш суттєву небезпеку, що з'являється при централізованій системі державного соціалізму: «в непідготовленому соціальному середовищі соціалізм замість того, щоб стати царством свободи і загального багатства, повинен стати царством рабства і загальних злиднів». Цей висновок передбачив те, що реально сталося у ХХ столітті.

Улітку 1917 року М.І. Туган-Барановський переїхав до України, де продовжив свою активну наукову та громадську діяльність. Він стає першим міністром (генеральним секретарем) фінансів в уряді України. Цю посаду він обіймав до початку 1918 року. Вагомий внесок М.І. Туган-Барановського щодо створення Української Академії наук. Він розробив структуру і напрямки досліджень соціально-економічного відділу й об'єднав кращих учених. До структури відділу входили три теоретичні (соціології, статистики і теоретичної економії) та шість прикладних кафедр (економії сільського господарства, торгівлі та промисловості, кредиту, банків та грошового обміну, науки про фінанси, соціальної політики та теорії кооперації). Велике значення М.І. Туган-Барановський приділяв вивченню економічної кон'юнктури. З його ініціативи у 1918 році було створено Інститут економічної кон'юнктури, який він і очолював. У 1919 році розпочав роботу Демографічний інститут, очолений М.В. Птухою, і Кооперативний інститут. М.І. Туган-Барановського було обрано академіком за спеціальністю теоретична економія, він очолював Українське наукове товариство економістів і Центральний Кооперативний Український комітет, був

професором державного Українського університету і деканом його юридичного факультету.

На жаль, діяльність М.І. Туган-Барановського в Україні була короткою. 22 (8) січня 1919 року він помер, коли направлявся у складі української місії до Франції як радник в економічних справах. Це була велика втрата для України і української науки. Журнал «Українська кооперація» з приводу цієї сумної події писав: «Один з найвидатніших економістів в Європі, ім'я якого користувалось заслуженим визнанням в цілому науковому світі, М.І. Туган-Барановський під час теперішньої революції і впевнено вернувся до свого народу, приєднався до українського національного руху й йому отдав свої багаті здібності, свій великий науковий досвід, свою енергійну силу... Проф. державного Українського університету, Генеральний Секретар фінансів, член Української Академії наук, голова Ради Центрального Українського Кооперативного комітету, редактор журналу «Українська кооперація», М.І. Туган-Барановський у всіх галузях нашого життя лишив свій слід, незважаючи на той короткий час, який продовжувалась його робота».

Багато з ідей М.І. Туган-Барановського суперечили теорії і практиці одержавленого соціалізму, який утвердився в колишньому Радянському Союзі, і тому творчий внесок ученого не було адекватно оцінено. Сьогодні зростає інтерес до творчості М.І. Туган-Барановського, його ідеї актуалізуються сучасністю і збагачують теоретичний арсенал економічної науки.

(зі статті автора: член-кор. НАН України, проф., д.е.н. А.А. Гриценко)